

מהישרדות להתבססות: החברה החרדית, 1945-1967 פרופ' קימי הפלן

שיעור 1: חששות, פחדים וחולשה – מכתבי הסטטוס קוו

מתוך: מנחם פרידמן, "ואלה תולדות הסטטוס קוו: דת ומדינה בישראל", ורדה פילובסקי (עורכת), המעבר מיישוב למדינה 1947-1949: רציפות ותמורות, (אוניברסיטת חיפה, 1990), עמ' 66-67

ירושלים, א בתמוז תש"ז

19.6.47

לכבוד

הסתדרות אגודת ישראל העולמית,

רח' בן יהודה,

בנין סנסור,

ת"ד 326

ירושלים

א"נ

הנהלת הסוכנות שמעה מפיו היו"ר שלה על מבוקשכם בדבר הבטחת ענייני האישות, השבת, החינוך והכשרות במדינה היהודית לכשתקום בימינו.

כפי שמסר לכם היו"ר של ההנהלה אין הנהלת הסוכנות או שום גוף אחר בארץ מוסמכים לקבוע מראש את חוקת המדינה היהודית לכשתיוסד.

הקמת המדינה זקוקה לאישור האו"ם, וזה לא יתכן אם לא יובטח חופש המצפון במדינה לכל אזרחיה ולא יהיה ברור שאין הכוונה להקמת מדינה תיאוקרטית. במדינה היהודית יהיו גם אזרחים לא יהודים - נוצרים ומושלימים, וברור שמן ההכרח יהיה להבטיח למפרע שויון-זכויות מלא לכל האזרחים והעדר כפיה או אפליה בענייני דת או בעניינים אחרים.

שמענו ברצון שאתם מבינים שאין שום גוף מוסמך לקבוע למפרע חוקת המדינה, ושהמדינה תהיה בתחומים מסוימים בת-חורין לקבוע את חוקתה ומשטרה לפי רצון אזרחיה.

יחד עם זאת מעריכה ההנהלה את תביעותיכם, והיא יודעת שאלה הם דברים המדאיגים לא רק חברי אגודת-ישראל בלבד, אלא רבים משלומי אמוני ישראל שישנם במחנות הציונים ומחוץ לכל מפלגה, והיא מתיחסת בהבנה גמורה לתביעותיכם שהנהלת הסוכנות תודיע לכם מהי עמדתה היא בשאלות שהצגתם, ומה היא מוכנה לעשות, במידה שהשפעתה והכרעתה מגעת, למען מלא את מבוקשכם בשאלות הנזכרות. הנהלת הסוכנות מילאה את ידי החתומים מטה לנסח את עמדתה בשאלות אשר נקבתם בשיחה, והרינו מודיעים לכם בזאת את עמדת הנהלת הסוכנות:

א. שבת. ברור שיום המנוחה החוקי במדינה היהודית יהיה יום השבת, כמובן מתוך מתן רשות לנוצרים לבעלי דת אחרת לשבות ביום החג השבועיים שלהם.

ב. כשרות. יש לאחוז בכל האמצעים הדרושים למען הבטיח, שבכל מטבח ממלכתי המכוון ליהודים יהיה מאכל כשר.

ג. אישות. כל חברי ההנהלה מעריכים את רצינות הבעיה וקשייה הגדולים, ומצד כל הגופים שהנהלת הסוכנות מייצגת, ייעשה כל מה שאפשר למען ספק בנידון זה את הצורך העמוק של שלומי הדת, למנוע חלילה חלוקת בית ישראל לשנים.

ד. חנוך. תובטח אבטונומיה מלאה של כל זרם בחנוך (אגב, משטר זה קיים גם בהסדרות הציונית ובכנסת ישראל גם עכשיו) ולא תהיה שום פגיעה מצד השלטון בהכרה הדתית ובמצפון הדתי של שום חלק בישראל. המדינה, כמובן, תקבע את המינימום של לימודי חובה, הלשון העברית, היסטוריה, מדעים וכדומה, ותפקח על מילוי מינימום זה, אבל תתן חופש מלא לכל זרם לנהל את החנוך לפי הכרתו ותתרחק מכל פגיעה במצפון הדתי.

בכבוד רב

בשם הנהלת הסוכנות היהודית

ד' בן-גוריון

הרב י"ל פישמן י" גרינבוים

מתוך: מנחם פרידמן, "ואלה תולדות הסטטוס קוו: דת ומדינה בישראל", ורדה פילובסקי (עורכת), המעבר מיישוב למדינה 1947-1949: רציפות ותמורות, (אוניברסיטת חיפה, 1990), עמ' 72
פרוטוקול הוועד הפועל העולמי של אגודת ישראל
כה בניסן תש"ט (24.4.1949)

הריני שולח לך בזאת סכום הברורים שהיו לנו בעניני דת ועל פי הברורים האלה תנהג הממשלה הנוכחית:
שבת ומועדי ישראל יהיו על פי חוק המדינה ימי מנוחה חוקיים בישראל. לשאינם יהודים תהיה הזכות לשמור את ימי חגיהם ושבתם.
כל מטבח שיפתח ע"י הממשלה ליהודים תשמר בו הכשרות.
המדינה תספק צרכי הדת הצבוריים באמצעי המדינה העיריות והמועצות המקומיות ואולם לא תהיה התערבות בעניני דת מצד המדינה.
יובטח חופש הדת וחופש המצפון. ז"א כל אזרח במדינה יוכל לשמור על דרכו את מנהגי דתו ולא תהיה מבחינה זו כל כפייה מצד הממשלה. כמובן יובטח לכל איש חופש המצפון לפי הכרתו הפנימית בתנאי שלא יפגע בחוקי המדינה ובזכויות הזולת.
המצב החוקי של האשה במדינת ישראל ישווה בכל הענינים האזרחיים, הסוציאליים המדיניים, הכלכליים והתרבותיים, לזכויות הגבר ושוויון זה יחייב גם בבתי הדין כשיפסקו בשאלות המצב האישי, ירושה, מזונות וכו'.
ממשלה זו לא תכניס חוק של נשואין וגיטין אזרחיים במדינה ותקיים בנדון זה את החוק הקיים.
הזרמים המוכרים בחנוך יהנו גם להבא ממעמדם האבטונומי במערכת החנוך של המדינה בהתאם לפרק ז של תכנית הממשלה שאושרה ע"י הכנסת ביום ט' אדר ש.ז.

קווי יסוד של ממשלת ישראל הראשונה (מרץ 1949), פרק החינוך, עמ' 4-5
ייקבע מינימום-חובה אשר יחול על כל בתי הספר מכל הזרמים האבטונומיים המוכרים וכן על כל שאר בתי הספר. מינימום זה יכלול בבתי-ספר ליהודים: לשון עברית, היסטוריה עברית וכללית, גיאוגרפיה ארצישראלית וכללית, תנ"ך וספרות ישראל, מדעים, מקצוע עבודה בחקלאות, בחרושת או במלאכה, אימון גופני, אהבת המולדת, ערכים חלוציים, נאמנות למדינה. בבתי-ספר לערבים יחולו שינויים מתאימים במינימום-חובה.

שיעור 2: התמודדויות תיאולוגיות וחינוכיות עם השואה

יואל טייטלבוים, על הגאולה ועל התמורה (ברוקלין תשכ"ז), עמ' עג
גם ידוע שניצולו כמה מבני ישראל גם בסיוע הגרמנים הרשעים ימ"ש ע"י שוחד כסף, אבל לא עלה על לב בר דעת לשבחם כמצילים, וכולי עלמא ידעו שהם רשעים אכזריים ימ"ש, וגם רשעי הציונים מבני עמנו היו מעורבים בהצלה זו, אבל לא עלה על דעת שום אדם בעולם לשבחם כמצילים ולהחזיק להם טובה, דכולי עלמא ידעו שלא הצילו אלא עוד קלקלו את השורה וגרמו לאיבודם של אלפים ורבבות נפשות ישראל, כאשר נתברר לפני המשפט בא"י ונתגלה קלונם לפני כל שהם אשר עיכבו ומנעו הצלתן של ישראל.

יצחק יעקב וייס, "פרסומי ניסא", שו"ת מנחת יצחק, א (לונדון, תשט"ו), עמ' רעא
בעש"ק (בערב שבת קודש) עשינו את כל ההכנות הדרושות כדי לצאת במוצש"ק (במוצאי שבת קודש), אך באותו ערב פעלה בעלת הפונדק אצל המעבירים את הגבול כדי להעביר אותנו מיד כי אף הוא רצתה להפטר מאתנו – למרות שהיתה טובה שבגויים – בליל ש"ק (שבת קודש) אחרי קידוש באה הערלית ואמרה לנו שהגיע שעת כושר לילך, עזבנו באמצע סעודת שבת והלכנו. לא היתה שום שאלה אם לחלל ש"ק (שבת קודש) [בכדי] להינצל ממוות לחיים.

מנחם מנדל שניאורסון, מכתב, כ"ב בשבט תשי"ד (26.1.1954), אגרות-קודש, ח: חורף תשי"ד (ברוקלין, תשנ"ח), עמ' קפא

וביאור הדבר הוא מדוגמא במקצוע אחר. יתאר לעצמו אדם שמעולם לא הי' בישוב, ונתגדל במדבר יחידי, ופתאום הביאוהו לחדר של רופא שיניים, או של מנתח (כירורג), ורואה אשר ילד יושב על כסא וידיו ורגליו קשורות להכסא, והרופא שיניים עוקר אחד משניו, והילד צועק בקול גדול. או בדוגמא של המנתח, רואה אדם קשור לשלחן באופן שלא יוכל לזעזע את אבריו להגן על עצמו או לברוח, ומנתחים אותו ושופכים את דמו... מובן מעצמו, שמי שאין לו כל ידיעה אם הרופאים הם אנשים בעלי יושר וצדק, ואין לומר שאין לו גם ידיעה בחכמת הרפואה, הרי תהי' אצלו החלטה גמורה שאלו האנשים המטפלים בילד או המנותח אינם אלא גזלנים שכל כוונתם לגרום כאבים גדולים ועצומים לאלה הנופלים בידיהם.. משא"כ אילו הי' לאורח זה הבא מהמדבר ידיעה באופני רפואה... שלפעמים צריך לעשות ניתוח או לעקור שן מקולקלת, אף שבשעת מעשה הכאב גדול ביותר, כיון שעל ידי זה יצילו את האדם מיסורים ממושכים ואנושים ויהי' גופו בריא משך עשירות שנים

מנחם מנדל שניאורסון, מכתב לחייקה גרוסמן, טז באלול תש"מ (28.8.1980), עותק שמור אצל קימי קפלן

בנוגע להדוגמא שכתבתי של "ניתוח" – מעולם לא שמעתי ממי שהוא שיאמר שניתוח לחולה זהו ענין של עונש להחולה, כי אם, אדרבה, הפכו. מובן אשר ניתוח הנעשה למישהו, האי זה לכל לראש ובעיקר לטובתו הוא, ולא לטובת משפחתו או סביבתו ועמו, אף על פי שגם הם שמחים לרפואתו ולהחלמתו על ידי הניתוח, אף שהצטערו בצערו. לשאלתה הריטורית במאמרה, מי הוא המנתח? וכו' בודאי אין צורך להסביר שלא האיזמל הוא המנתח, ולא יתפאר הגרזן על החוצב בו. בהערת נ.ב.: גם כשה"מנותח" מביין (או מאמין) ש"הניתוח" הוא לטובתו וכו' – מרגיש הוא הכאב ומצטער וצועק וכו' וכל אלה שהוא יקר להם מצטערים וצועקים וכו'.

שיעור 3: מסורת שבע"פ, המילה הכתובה ועולם החומרות

שו"ת חתם סופר, קובץ תשובות, סימן נח

טרם אשים עיני על נעימת אריכת דבריו, אשיב מיד להוציא מלבו הטהור על מה שכתבתי במכתבי הקודם, חדש אסור מן התורה, הנה לא כתבתי ערלה וכלאים ופגול לא ירצה, כי אם החדש, כי מזקנים אתבונן שראוי להיות ממקימי התורה, ונזהרו מלפתוח פתח ולחפש קולות לפריצי עמינו, אשר אותם הם מבקשים, ואם ימצאו סדק כמחט של סדקית, יפרצו פרץ על פני פרץ... ואין נפקותא לדינא בזמן הזה הנה גם אי נימא דהלנת מתים יש בו איסור לאו ממש, מ"מ פשיטא שאין לוקין עליו, דהרי הוא לאו שאין בו מעשה... וטוב להעלות האיסור... והרשעים כותבים בשבת על דעת שהוא דרבנן, והם אינם חוששים לאיסור דרבנן ה' לא צוה, ובכזה נאמר חכמים הזהרו בדבריכם, ובזמן הזה בודאי רבים ישתו הבאים אחריהם, וכבר רבים שתו.

משה שנפלד בכתב העת דגלנו, מתוך: מנחם פרידמן, החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים

(מכון ירושלים, 1991), עמ' 80

כל המתבונן בעינים פקוחות יראה תופעה החורגת מגדר המקובל: הבנים שלימים הם יותר מאבותיהם... הצעיר מקים עולם חדש על החורבות, הוא מדלג כאילו על פני אביו התוהה והנבוך וחוזר אל סבו השלם והבוטח שאתו הוא מוצא לשון משותפת והבנה הדדית... הוא נתקל בבית הוריו לעתים קרובות מאד בסתירות... מדקדקים בטפל ומזניחים את העיקר, מקפידים על מנהגים ומזלזלים בגופי תורה... מכאן מקור ה"טרגדיות" המתחוללות בבתי רבים כשהורים מרגישים כי בניהם הלומדים בישיבות ובנותיהם המשתלמות בסמינרים של "בית יעקב" מתמרדים נגדם בליבותיהם ותובעים מהם בפה או בחשאי יותר שלימות, יותר הקרבה ויותר עקביות במעשה ובהשקפה.

שמחה עלברג בכתב העת דגלנו, מתוך: מנחם פרידמן, החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים

(מכון ירושלים, 1991), עמ' 80

את בני ברק הייתי מגדיר בשתי מלים: עולם החומרות! האידיאה הבני-ברקית גורסת ומגלמת מהפיכה רבתי בכל המערך של חיי הדת. בני-ברק מחפשת חומרות ולא קולות. העולם בכללו, אפילו העולם הדתי, מחפש ע"פ רוב היתרים והקלות. ה"כוחא דהיתרא" מתבטא ומתפרש בכל שטחי החיים היהודיים. לא כן בבני-ברק. אברך שחי תחת השפעתו הרוחנית של החזון אי"ש, בהתישבו ליד השלחן-ערוך, יחפש שם את הדעה האוסרת, המחמירה, המקיפה יותר. הוא לא מחפש ואיננו סומך על ה"יש אומרים להקל", כי אם על ה"יש מחמירין". ואכן בני-ברק מגלמת עולם נפרד למדי, זה עולם האידיאל התורתי העילאי יותר, ובפני האידיאל הצרוף הרי נאלץ כל אחד להרכין ראש ולשפוף קומה.

שיעור 4: מנעד הדעות ביחס למפעל הציוני

ולמדינת ישראל

שלום דובער שניאורסון, מכתב, בתוך: שלמה זלמן לנדא ויוסף ראבינאוויץ (עורכים),
אור לישרים (ווארשא, תר"ס), עמ' 57-62

בדבר שאלתם אודות הציונים והבאנק שלהם, הנני להשיב להם בקצרה: (א) הנה אם גם היו האנשים האלה שלמים עם ה' ותורתו, וגם היה מקום לחשוב ששיגו מטרם, אין לנו לשמוע להם לדבר הזה, לעשות גאולתנו בכח עצמנו, והלא אין רשאים גם לדחוק את הקץ. (ב) עוד זאת באמת כל עניניהם וסודותיהם בדמיון לבד, כי חפצם בלתי אפשר לבוא לידי פעולה באשר לא יהיה ע"ז הסכם בשום אופן. (ג) והעולה ע"ז אחרי אשר המתעסקים הראשים בזה המה מנגדים גמורים לה' ותורתו, וכל חפצם ומגמתם הוא לפרוק עול התורה והמצות ולהחזיק רק בהלאומיות וזה תהיה יהדותם... ומה שטוענים הציונים, למה לא יעמדו היראים והחרדים בראש? (א) איך יעמדו היראים בראש התנועה המתנגדת לכללית אמונתנו בענין הגאולה האמתית. (ב) היראים לא יוכלו להשתתף עמהם, כי המה לא ישמעו לדברי היראים בעניני הדת והחינוך... ועוד יעיזו לומר שגם היראים מסכימים לזה. (ג) באמת הם אינם רוצים כלל שישתתפו היראים אתם... ומה שטוענים עוד שהמה עושים מעשים לטובת עמם, והיראים יושבים בחבוק ידיים ואינם עושים מאומה... אספו סך גדול וגם הוציאו ולא עשו מאומה לטובת אחב"י.

כללי אגודת חברת חיים (1935), מתוך אוסף מסמכי עמרם בלוי

"לא להיות חבר ח"י בחבורת רשעים דהיינו לא להיות חבר בועד הקהלה הממאן להכיר בסמכות התורה עליו, פורץ גדר בצניעות וקדושת ישראל בזה שנשים בוחרות ונבחרות בהנהלתו מחללי שבת בפרהסי... בכספו תומך בחנוך החפשי המרעיל רח"ל ונפסק דינו למרים יד בתורת משה עפ"י כל גדולי ישראל"; "... להציב ציוני הרחקה מהם להשתדל לשנאתם לא ללכת בבתייהם של אלו להתרחק מפתח ביתם לא להשתתף באסיפות של אלו... לא לשמוע נאומיהם והצהרותיהם"; "לא לגור בשכונה אשר חלול שבת ופריצות מצוי בה ח"י ואשר תושבי מוליכים את בניהם לבתי הספר האסורים וכן לא בחצר אשר מאלה דרים בו"; חל איסור "להשתתף בהחגים אשר בדו מלבם כחג הפועלים וחג הציונים וחג הבכורים שלהם שהם כמעשה ירבעם בן-נבט ולא לקחת חלק בההוללות שלהם... כהוללות הקרנבאל התערוכה"; לא לשמוע ל"מצו[ות]יהם הבדויות כתוצרת הארץ ותוצרת עברית אלא לקנות אלא (= רק) גוי"; להתרחק מ"חוקי הבריאות שנפרצו ברוח הזמן... גם הם [הציונים] רק כסילים אלו רוצים גם עי"ז להשתלט על צבורי ישראל כמו לשקול את הילדים במאזנים וללכת אתם לטפת חלב בכל יום לשאוף מינות ונבלה".

עמרם בלוי, לאחר הקמת מדינת ישראל, אוסף מסמכי עמרם בלוי
"פעם אחת בשבוע להתפלל בצבור בריא שלא השתתף בכחירות ואין לו שום מגע עם הכופרים בשום צד"; "לא להקדים שלום לאלה שהיו מחטיאים את הרבים ולהדבקים בשיטת ציונות אגודאית"

אברהם וינפלה, מתוך: אביעזר רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים,
תל-אביב תשנ"ג, עמ' 210-213

אנו עומדים לפני מציאות שהקימו מדינה על חלק מארצנו הקדושה, ואם כן אין לפנינו שאלה של הלכה אם מותר או אסור, כי שאלה זו כבר פתרוה אלה שאינם שואלים שאלות, ולא נשאר לנו אלא לברר עמדתנו ויחסנו אל המציאות הזו שהעמידו בפנינו... ולא מצינו בתורה, בש"ס ובפוסקים מושג כזה ודינים כאלה, מתי להכיר או לא להכיר במדינה, ואין זה אלא מנהג זה שאומות העולם משמשים בזה לשם תעמולה... יש דורשים לשבח ורואים בזה אתחלתא דגאולה, כי פקד ה' את עמו אחר אלפיים שנות גלותינו, ויש דורשים לגנאי שכל קיום המדינה הוא נגד התורה, והוא מעשה הסיטרא-אחרא, ומעשה שטן הצליח, והוא הנסיון האחרון קודם ביאת גואל צדק... דבר זה כבר יצא ממסגרת של הלכה שאפשר לברר ממקורי התורה, ובזה אנו מגששים כעוור באפילה, בלא ידיעה ברורה אם לשבט או לחסה, על-כן עלינו להודות ולא ליבוש כי אין אנו יודעים טיבה של מציאות זו, וכדי לדעת בירור הדבר צריך לנבואה ורוח הקודש... והדבר נשאר בספק עד שיבוא מורה צדק

מאמר המערכת "ליום העצמאות", שערם, 28 באפריל 1949

שוררת עדיין אי-בהירות בנוגע לחג העצמאות. אין אצלנו ההתעוררות הדרושה לקראת החג המתקרב ובא. בהרבה חוגים עוד מגששים בחלל ריק לקביעת שלד ותוכן לחג הנעלה הזה... הקרירות הזו איננה נובעת מתוך גדלות או מתוך חכמה יתרה – אלא בטמטום הלב יסודה... זכינו לבית משלנו, השתחררנו מעול זרים. ביום העצמאות נעשינו לבני חורין, במובנה הפשוט של המלה... ועכשיו עשה השם, ברוב אהבתו הגדולה אלינו, נסים וחסדים בלי ספור – ואנחנו כפויי טובה, מתלוננים וקודרים, לא רואים ולא מבינים... המתנת חנם שזכינו לה מחייבת אותנו להתלהבות ולהתמסרות בלי גבול. ואם עוד לא זכינו לגאולה שלמה – אז היא הנותנת, עלינו לסלול את הדרך לגאולה השלמה

שיעור 5: שעתם היפה של החרדים הקנאים

דוד בן-גוריון, דיון בכנסת, 18 במאי 1960

אני מלא כבוד גם לנטורי-קרתא האנטי-ציונים בעיירה שלי לפני 60 שנה, שהיו כולם מסוג של נטורי-קרתא. נטורי-קרתא בישראל ממשיכים להחזיק בדעתם, אלא שבדבר אחד הם עולים עליהם – הם יושבים בארץ. קרה דבר לנטורי-קרתא בעיירה שלי, כאשר בן אחד החסידים עלה לארץ, קרעו הוריו 'קריעה' וישבו 'שבעה' כי הם ראו בעליה לארץ כפירה [...] אני יכולתי להבין אותם. לא הסכמתי להם, אבל יכולתי להבין אותם.

סא"ל א' לונץ לעמרם בלוי, 1 ביוני 1966, אוסף מסמכי עמרם בלוי

ברצוני להודות לכבודו על השיחה המאלפת אשר שוחח עם חניכי הקורס הבין זרועי לפיקוד ולמטה. בטוחני שהחניכים יצאו משיחה זו כאשר ידיעתם את נקודת ההשקפה של הישוב הישן עמוקה יותר.

דן וינשטוק לעמרם בלוי, אוסף מסמכי עמרם בלוי

שמעתי רבות אודות עדתכם ואני עוקב בתשומת לב אחר כל פעולותיכם בירושלים... אני נמנה בין אוהדיכם. אני לומד עתה בכיתה ט בבית ספר תיכון בכפרי [כפר ויתקין]. מכיון שידוע בכתתי שאני אוהדכם הטיל עלי המורה להכין הרצאה על תולדות העדה... אני מסים בבקשה ובתיקוה שלא תשיב פני ריקם.